

ГОДИШНИК НА СОФИЙСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“
ФИЛОСОФСКИ ФАКУЛТЕТ
СПЕЦИАЛНОСТ БИБЛИОТЕЧНО ИНФОРМАЦИОННИ НАУКИ“
Том 7, 2015

ANNUAIRE DE L'UNIVERSITE DE SOFIA „ST. KLIMENT OHRIDSKI“
FACULTE DE PHILOSOPHIE
DEPARTEMENT DES SCIENCES DE L'INFORMATION ET DES
BIBLIOTHEQUES
Tome 7, 2015

**СВЕТЦИТЕ В „АБАГАР“ НА ФИЛИП СТАНИСЛАВОВ –
МАЙСКИ ЦИКЪЛ (РОЗАРИЙ) И НАРОДЕН КАЛЕНДАР**

БОЯНА МИНЧЕВА

*Boyana Mincheva. IMAGES OF SAINTS IN ABAGAR (ROME, 1651) –
ROSARY AND ALL YEAR FOLK CALENDAR.*

The article is focused on the Images of Saints in one Cyrillic old printed book edited in Rome by the catholic bishop Philip Stanislavov for Bulgarian people. There are interesting sequences of images found there for the first time. They form different cycles – a catholic Rosary of the Virgin (saints and their feasts in May) and All Year Folk Calendar with its beginning also in May. It should be noticed that there is also one other Year Calendar, based on the Gregorian one and constructed according to the Bulgarian folklore perception.

The content of the article is built upon the dichotomy between text and image. In that context some of the engravings have been analyzed semantically, to discover the relation between *Abagar* and Bulgarian Folklore provided with the mediation of hagiography, South Slav's apocryphal tradition and also with universal symbols.

Християнският пантеон в абагарите на южните славяни представя най-почитаните свети образи, които имат и пряка връзка с фолклорната традиция и обредна практика на Балканите. В тези книжовни паметници на народното християнство молитвените текстове и заклинания в повечето случаи са оглавявани от ликове на светци. Макар и не винаги непосредствено свързани със заобикалящите ги канонични и апокрифни цялости, присъствието на светите образи е обусловено от предварителен

замисъл и осъществено чрез оригинални стилистични и художествени похвати. Изображенията обикновено са групирани в последователности, които по различен начин засилват внушението на текста и апотропейната стойност на отделния абагар.

Абагар на Филип Станиславов, отпечатан в Рим през 1651 г., е различният абагар – многофункционален книжовен паметник, едновременно молитвеник, пособие за начално обучение и свитък със защитна функция. Състои се от 5 листа в 4 колони, с размер 28,5x7,9 см, отпечатани от едната страна. В съдържанието се редуват текстове и изображения, които образуват идейни и смислови цикли в последователност, подчинена на симетрията и хармонията на числата¹. Тази първа печатна книга с новобългарски езикови елементи е създадена като подарък на автора за българския народ, но тя има ясен основен адресат – павликянското население по българските земи.

В началото е разположен корпус от текстове с амулетна стойност – списъците с имена на Бог и св. Богородица, както и вариант на апокрифната легенда за цар Авгар². Следва разяснителна проповед на автора срещу магията и суеверията, утвърждаваща силата на Божието слово. Молитвеният корпус, поместен след нея, съдържа 20 текстови цялости – канонични и неканонични молитви и литургични творби. *Абагар* завършва с авторски послеслов. Формалните характеристики позволяват молитвеникът да образува свитък с дължина около 6 м., или да се ползва като амулет, съставен от своите 5 листа, последователно залепени на стена или друга повърхност.

Абагар включва 9 самостоятелни гравюри на светци и религиозни сцени, с размер 6,5x10 см., които са свързани разнопосочно с текста и помежду си. Молитвеникът е оглавен от св. Богородица, в акт на коронация от Новозаветна Троица, следвана от образите на Архангел Михаил, св. царе Константин и Елена (*Намиране на Светия Кръст Господен*), св. Николай, св. Кирил и св. Атанасий, св. Георги, св. Василий, св. Димитър, св. Стефан (*Убийството на св. Стефан с камъни*). Изображенията „носят стила на италианската средновековна гравюра – изчистена и стилизирана форма, предадена със средствата на опростения, най-често наивно положен шрих“³. Ясно доловимо е придържането към образци на бароковата живопис, продиктувано от стремежа към максимално дистанциране от православния иконописен модел. От друга стра-

¹ За числата в *Абагар* вж **Минчева**, Бояна. Двойствената същност на „Абагар“ – „шифърът“ на Филип Станиславов. В: *Beati Possidentes. Юбилеен сборник, посветен на 60-годишнината на проф. дфн Боряна Христова*. София, 2012, с. 105–116.

² Вж **Izmirlieva**, Valentina. *All the names of Lord: lists, mysticism and magic*. Chicago, 2008.

³ **Томов**, Евтим. *Българска възрожденска шампа*. София, Български художник, 1975. с. 13.

на, подборът и присъствието на популярни и в двете основни конфесионални разновидности на християнството светци и сцени разширяват кръга на потенциалните собственици и ползватели на молитвеника и правят възможно доброто му приемане от посочения в послеслова адресат – българския народ.

На въпроса за дихотомията текст-изображение в *Абагар* се спират, макар и между другото, повечето изследователи на молитвеника. Според Васил Пундев, „тия изображения, интересни за нашата иконография, не са поставени безразборно в книжката, а в известно съответствие с текста“. Никола Радойчиц изразява колкото категоричното, толкова и погрешно мнение, че в подбора на гравюрите Станиславов „донякъде е съблюдал връзката с текста, но на места тази връзка е толкова опосредствана, че е недостъпна за съзнанието на недостатъчно грамотния читател, а на места изобщо липсва“⁴. Интересно е, че и изтъкнатият български изследовател на възрожденската щампа – Евтим Томов, също повтаря тази грешка. Според него, те „служат само за украса на страниците“⁵. Всъщност изображенията в молитвеника на Станиславов са в пряка органична връзка с поместените под тях текстове и създават извън и заедно с тях отделни тематични кръгове, които имат паралел в българската апокрифна книжнина, народна традиция и фолклор.

Времето, в което протича животът на българското общество през XVII в. е природното време, изградено върху последователността на годишните цикли. Времеви ориентир, значими в тази система на съзнанието, са предопределени от смяната на годишните сезони, докато в същността си християнското разбиране за времето е линейно, а не циклично⁶.

Чрез изображенията в *Абагар* епископ Станиславов формира два цикъла, съобразени с календара – народен (с начало месец май) и годишен (с начало месец януари), които съответстват на фолклорните представи за обвързаност на жизнения цикъл с категориите сезон и време в светосещането на българите. Молитвените текстове в книгата изграждат симетрична система от цялости в последователността: 2-4-4-2-4-4. Първите четири групи са съставна част на народния календар, но освен това формират и отделен оригинален майски розарий⁷, подчертан и чрез изб-

⁴ **Radojčić**, Nikola. Srpski Abagar. В: *Etнолог*, IV (1930–1931), s. 205.

⁵ **Томов**, Евтим. *Българска възрожденска щампа*. София, Български художник, 1975. с. 13.

⁶ **Гуревич**, Арон. *Проблеми на средновековната народна култура*. София, Наука и изкуство, 1985. с. 174.

⁷ От лат. *rosarium*, със значение „корона от рози“ или „гирлянд от рози“ – молитвена форма, употребявана изключително от католическата църква, аранжирана

раженията на светци (от св. Богородица до св. Георги), чиято памет се отбелязва през месец май. Розарият на Станиславов наподобява *Розария на Девата* и включва задължителните елементи от него – молитвите *Отче наш* и *Ave Maria*, както и евокации на св. Богородица с имена от *Лоретанската литания*⁸. Тази особеност улеснява припознаването на молитвеника от католическата църква като средство за религиозна пропаганда.

Розарият в *Абагар* започва със сцената *Коронясване на св. Богородица* и завършва с лика на св. Георги и текстовете под него. Света Богородица и св. Георги са равностойни закрилници на майчинството и плодородието и често са изобразявани в диптих. Във финала на тази обособена цялост епископът полага молитвите *Отче наш* и *Ave Maria*, които чрез ритмично редуване изграждат и католическия розарий⁹. Празникът (през целия месец май) и ритуалите, свързани с него, са отглас от древния култ към Великата богиня, преминал през по-късната (отново паганистична) фаза на почитане на Кралица Мая¹⁰. При въвеждането на българите павликяни в католицизма майските празници в чест на Светата Дева са добре приети и отбелязвани от тях още от началото на XVII в.¹¹

в поредица от повтарящи се молитвени текстове; „наниз от топчета“, подпомагащ изброяването на молитвите при произнасянето им. Като структура розарият е съставен от св. Доминик през XII в. Папа Сикст V установява празника на Светия Розарий на Дева Мария в знак на благодарност за помощта ѝ при победата над турците в битката при Лепанто (1571 г.), а папа Григорий XIII през 1573 г. се разпорежда във всяка църква да има олтар на Светия Розарий и установява църковен празник. Той е много тясно свързан с битките, спечелени от християни срещу иноверци, заради които е и благодарността. Литанията завършваща молебния цикъл се чете през целия м. май – месецът на св. Богородица, както и в първите съботи на всеки нов месец. Вж **Kellner**, Karl. *Heortology: a history of the Christian festivals from their origin to the present day*. London, K. Paul, Trench, Trübner & co., 1908. p. 270–271.

⁸ Лоретанската литания, с която обикновено завършва *Розарият на Девата*, възхожда към стари текстове на източната християнска църква, в които се изреждат Имената Господни, Имената Богородични и тези на някои светци. След Тридентския събор (XVI в.) и въведената като следствие от него литургическа реформа, литанията, посветена на Девата от Лорето, става официална молитва на католическата църква. През вековете, винаги с решение на папите, към литургичната творба се включват и нови имена на Девата, но основно обръщение в молитвения възглас си остава определението „небесна царица“. Света Богородица е определена като „Царица на Светия Розарий“.

⁹ Литургичните текстове (слави), които са разположени под ликовете на следващите светци – св. Василий и св. Димитър, са пригодни за включване както в розария, така и в следващия цикъл молитви при болести и се явяват пресечна точка на двата „кръга“, застъпени в *Абагар* на Филип Станиславов.

¹⁰ Месец май носи нейното име.

¹¹ **Телбизов**, Карол, **Векова-Телбизова**, Мария. Традиционен бит и култура на банатските българи. – В: *Сборник за народни умотворения*. Кн. 51, (1963), с. 247–248.

Изображенията, изграждащи коментиранията част от молитвеника, са 6 на брой. Числото 6 съответства на брака, познато е като първото съвършено число и е пряко свързано със зачатие.

Текстовете, поместени под изображенията, са изградени във връзка с ликовете на светци или като тяхно продължение и са в последователност, подчинена на предварителен замисъл в общата композиция на молитвеника. Логичният ред на текстовете цялост започва със Светото Кръщение като начален етап на инициацията – въвеждане в лоното на християнството (литургична формула-слава на кръщението). Следват списъци с имена (евокации) на Бог и св. Богородица. Сцената с намирането на св. Кръст, с централна точка – християнския храм, е поставена между първите два молитвени текста, като събирателен център на земното и небесното, страданието и изцелението, раждането и смъртта. Следват две полярни групи от по четири текста.

Първата е свързана със смъртта и пътя на душата към отвъдното (молитвите след изображенията на Архангел Михаил, св. Николай и св. Кирил със св. Атанасий). Тук е заложен и символичният смисъл на смъртта като необходим предходен етап преди новото раждане в християнството. „Достъпът до духовния живот винаги съдържа умиране за профанното положение, следвано от ново раждане“¹². Свети Кирил и св. Атанасий оглавяват универсалния (последен за този цикъл, с място за персонафикация) молитвен текст „на всяка потреба“, който чрез символиката на освобождаването също съдържа отпратки към двете крайни фази в жизнения цикъл. Същевременно той е и мост към цикъла, оглавяван от св. Георги – молитви за успешен брак и зачатие. Последните два текста са почитаните от всички християни молитви – *Отче наш* и *Ave Maria*.

Интересна особеност на молитвата *Отче наш*, отпечатана в Абагар, са липсващите в нея части от стих 10 – *Да дойде Твоето царство* и краят на стих 13: *защото Твое е царството, и силата, и славата вовеки. Амин*. Отсъствието на частта от стих 10 е разглеждано до този момент като особеност на текста, характерна за употребата му сред нововъведеното в католицизма българско население¹³. Като довод в подкрепа на това твърдение се посочва и издание на павликянски молитвеник от XIX в., в който този стих също липсва, но този довод не почива на реални факти¹⁴.

¹² Елиаде, Мирча. *Сакралното и профанното*. София, Хемус, 1998. с. 144.

¹³ Вж напр. Попруженко, Михаил. „Абагар“. (Из истории возрождения болгарского народа). В: *Известия ОРЯС*, Т. 10, кн. 4 (1905), с. 252–253.

¹⁴ В представянето на *Абагар* от Мемнон Петровский през 1876 г. авторът помещава паралелен текст на молитвата *Отче наш* от павликянска книга – катехизис от 1844 г. за сравнение с текста от 1651 г. Той споменава за липсващата при Станиславов част, но при публикуването на двата текста изследователят изпуска реда *Dapredezarstvotuoje* (да дойде Твоето царство), който в действителност фигурира

Отсъствието на частите от стихове може да се разглежда като решение на автора Филип Станиславов. Анализът на тази особеност отвежда към съдържанието на изразите за *Неговото царство*. В *Абагар* св. Богородица е посочена два пъти като царица – чрез началното изображение и чрез допълнително вмъкнатата в *Песента на Мария (Молитва когато тъгува душата)*¹⁵) номинация: *Защото Силният ме нарече царица и свято е Неговото име*. И двете промени в каноничния текст са в пряка връзка и зависимост една от друга. Станиславов следва преданието, свързано с почитта към св. Богородица като небесна царица. Обществото на Исус (йезуитският орден) я избира за своя покровителка след чудесно съновидение на основателя на ордена Игнаций Лойола, в което сам Исус Христос посочва Девата като небесна кралица¹⁶. Йезуитите завършват *Литанията от Лорето* с молитвата: „Кралице на Обществото на Исус, моли се за нас“. Ето защо епископът „освобождава“ текста на *Отче наш* от израза за царството Господне, за да направи място на назованата от Бога царица – Богородица.

В поредицата от изображения, поместени в *Абагар*, визуалният смислов ред на розария е оглавен от св. Богородица – царица. Целият месец май в католическия литургичен календар е посветен на Светата Дева и се отбелязва с множество тържества и символични коронации на нейните статуи в катедралите. Начало на празниците се поставя още в първия ден на месеца. Небесната царица е следвана от сакрална „свита“ от светци, чиито памети се отбелязват и през май. Българският календар на светците съдържа огледални двойки памети за почти всички по-известни от тях. Те покриват съответно „лятната“ и „зимната“ част от годината и по този начин осигуряват непрекъснатото си присъствие като небесни пазители и закрилници на крехкото човешко съществуване. Това прави възможно конструирането на различни календарни цялости около едни и същи светци и групи от тях, подчинени на неизменната житейска цикличност. От друга страна, за нуждите на пропагандата на католицизма сред славянския свят римската църква изработва календар, който редом с утвърдените общи за цялото християнство светци включва и памети, почитани най-вече от западната църква¹⁷. Филип Станиславов също се

в катехизиса. Защо Петровският подхожда по този начин към съпоставката на текстовете от двата паметника можем само да гадаем. Но тази негова „оригиналност“ внася едно от обръкванията в изследователските среди, което поражда мултиплициране на неистини и изграждане на грешни хипотези.

¹⁵ Абагар, 1651. л. 4, кол. 4.

¹⁶ **Hardon**, John. *Use the Litany of Loreto to End the Rosary* [онлайн]. [Viewed 13.05.2015] Available from http://www.therealpresence.org/achives/Prayer/Prayer_033.htm.

¹⁷ Вж например календара в *Rituale Romanum = Ritual Rimski*. *Ilyticalingua*. Roma, M.D.C.XL. [1640]

възползва от този материал за убедително въздействие – светци и свети събития от майския розарий в *Абагар*:

Коронясване на св. Богородица – тържествата на католическата църква започват от 1 май и продължават през целия месец; празникът, чиято първооснова е паганистична, е добре приет сред новопокръстените в католицизма¹⁸.

Намиране на Честния Кръст – в католическия календар – 3 май; празникът е отбелязан в *Ritual Rimski* от 1640 г.

Архангел Михаил – в католическия календар – 8 май – *Явление на св. Архангел Михаил*; празникът е отбелязан в *Ritual Rimski* от 1640 г.¹⁹.

Св. Николай Мирликийски – в католическия и православен календар – 9 май – *Пренасяне на мощите на св. Николай от Мира в Бари*.

Св. Атанасий – в католическия и православен календар – 2 май; празникът е отбелязан в *Ritual Rimski* от 1640 г.

Св. великомъченик *Георги* – в католическия и православен календар – 23 април, но сред християнското (католическо) население на Балканите през първата половина на XVII в. – 3 май²⁰; празникът е отбелязан в *Ritual Rimski* от 1640 г. на 23 април.

Формалната страна на *Абагар* е подчинена изцяло на лунния цикъл, ориентиран към женското начало (28 орнаментални елемента по дължината на всяка колона, 4 колони на лист – колкото са седмиците в лунарния месец), свързан и предопределящ жизнените и плодородни параметри на битието. Повечето идеи за дуализъм, за полярност, за цикличност са открити и уточнени благодарение на символични връзки с Луната. Приема се, че тя помирява човека със смъртта, докато при Слънцето, при което не се наблюдава развитие и цикъл, е точно обратното²¹. Очевидно разгледаната до тук цялост от молитвеника – розарият, заема централно място в него и изразява и функциите на *Абагар* като амулет за зачеване и успешен брак.

¹⁸ Янков, Ангел. *Календарни празници и обичаи на българите католици*. Края на XIX – средата на XX в. София, Акад. изд. „проф. Марин Дринов“, 2003. с. 116; 206.

¹⁹ В *Universaperorbem* от 1642 на папа Урбан VIII, с която понтифексът определя и годишния набор от свети празници, денят на Архангел Михаил е 08.05. вж **Kellner**, Karl. *Heortology: a history of the Christian festivals from their origin to the present day*. London, K. Paul, Trench, Trübner & co., 1908. p. 30–31.

²⁰ **Документи за католическата дейност в България през XVII век**. [Сборник]. Състав. Борислав Примов и др. София, Унив. изд. „Св. Климент Охридски“, 1993. с. 254: Докладът на Петър Богдан от релацията му във Влашко, Тракия и Чипровци отразява, че празникът на св. Георги там се чества на 3 май, когато католическата църква отбелязва „Намиране на светия кръст“.

²¹ **Елиаде**, Мирча. *Сакралното и профанното*. София, Хемус, 1998. с. 113.

Докато майският розарий е по-скоро изграден върху съдържателната страна на включените в състава му текстове и косвено подкрепен от изображенията и религиозните сцени, включени в неговия състав, то *народният календар в Абагар*, състоящ се от два кръга (цикли), е „отпечатан“ чрез ликовете на светците, в чиято памет и под чиято закрила протичат важни за населението на Балканите годишни периоди на прехода.

1. Народен календар – земеделски цикъл:

св. Богородица – небесна царица – празнува се през целия месец май. Въвежда се за първи път от проповедниците на Конгрегацията, но е добре приет и последователно отбелязван празник от новопокръстените католици на Балканите;

св. царе Константин и Елена – 21 май;

Архангел Михаил – 8 ноември;

св. Николай Мирликийски – 6 декември;

св. Атанасий – 18 януари;

св. великомъченик Георги – 23 април (6 май – всеобщ празник Гергьовден за цялото население на Балканите от всички етноси и конфесии).

2. Народен календар – годишен (Григориански) цикъл:

св. Василий – 1 януари;

св. Димитър – 26 октомври;

св. Стефан – 27 декември.

Земеделският цикъл съвпада в обхвата си с майския розарий и също като него е оглавен от образа на св. Богородица. Макар да няма аналог на празника в народната обредност на населението на Балканите за м. май, чрез представянето ѝ в акт на коронация (което се отъждествява и с признаване) от св. Троица се постига лесно въвеждане в новата конфесионална среда. Павликианите признават Св. Троица²². Поради факта, че в тяхната космогонията Мария не е Богородица²³, Филип Станиславов им я предлага като небесна царица. Тя ще предвожда и балканския сонм от светци и празници и ще покровителства добрия изход. Българският епископ налага успешно и трайно един преосмислен вариант на култа към Девата в средите на новопокръстените българи католици²⁴.

²² **Левицкий**, Владимир. Богомилство – болгарская ересь X–XIV вв. В: *Христианское чтение*, 1 (1870), с. 50–51

²³ **Богомилството в България, Византия и Западна Европа в извори**. София, Наука и изкуство, 1967. с. 8; **Каролев**, Райчо. За богомилството. Павликиенството. В: *Периодическо списание на Българското книжовно дружество*, I, 1871, № 4, с. 59.

²⁴ **Телбизов**, Карол Иванов, **Векова-Телбизова**, Мария. *Традиционен бит и култура на банатските българи*. София, БАН, 1963. с. 248: „през май всяка вечер [сред българите-католици във Винга и Бешенов], има вечерня“. През другите месеци вечерня в техните среди се служи само в празничните дни.“

Повлияно от бароквата живопис, такова изображение се среща като композиция за първи път тук в славянски печатен паметник. По всяка вероятност, посредством *Абагар*, чрез който то се популяризира, значението му на Балканите се свързва по-скоро с вторично придобитата семантика на чудотворен образ (като част от молитвеник-амулет), отколкото с богословието на иконата. За разпространението на сюжета свидетелства и употребата му по-късно, през XIX в., в българската възрожденска печатна традиция, отново „начело” на свещени текстове²⁵, което се определя като западно влияние.

Сцената с намирането на Св. Кръст Господен и изображението на Архангел Михаил имат пряка връзка с апокрифната книжнина, разпространявана на Балканите. Гравюрата с образите на св. царе Константин и Елена се отличава с любопитни детайли, които до настоящия момент са били споменавани бегло от изследователите, без опит за анализ. Прави впечатление, че размерът на Кръста Господен е нереално малък (помалко от 1/2 от ръста на човешките фигури). Противоестественото умалчаване и/или увеличаване на елементи от изображението или композицията е стилистичен похват със символично значение. Преди всичко, това е предизвикано от възприемането на кръста от павликяните като непотребно „едно дърво”, почитането на което би било идолопоклонство²⁶. Затова в гравюрата в *Абагар* кръстът е символ, вписан в сюжетната линия на преданието. В горната част е разположено кръстно-то знамение, което е изпратено като видение на император Константин Велики и променя световната история. Мотивът със знамението включва и пояснителния текст: „в славата на първи победител” (Ѣw: слаm: предѣwк:)²⁷. Ако проследим мултиплицирането на кръстния символ в гравюрата, той изгражда вертикален смислов ред: от знамение (знакът в небето), през божия храм на земята (църквите, възстановени и ново-построени от император Константин) до реликвата (Христовия кръст, който придобива стойността на „силни мощи”). В това безспорно най-интересно изображение се срещат и пресичат вертикалната (описаната по-горе) мъжка ос и хоризонталната – женското, майчинско начало (изразено чрез последователността Богородица–Елена–Църква). Пресечната точка е християнската църква. Чрез изображението гравьорът разказва преданието за

²⁵ **Часослов, който съдържа всичките денонощни молитви...** С. М. К. В. [Самоков], 1847.

²⁶ **Милетич**, Любомир. Нашите павликяни. В: *Сборник за народни умотворения, наука и книжнина*. – XIX (1903), с. 22–23.

²⁷ Идентифицира се за първи път – от хърватски: U slavam predobitnika; Вж и наслова на молитвата *Отче наш* (л. 5 от „Абагар“) – *Молитва или Песан въшнина и предѣвничника Исѣкарста*;

Намирането на Св. Кръст Господен на достъпен език, а едновременно с това налага по естествен път в съзнанието на павликяните приеждането на символа като част от религиозната догма-тика и църковна обредна практика. Символичната стойност на кръста се определя и от маркираните само върху горната му част следи от пирони – напълно нереалистично за разпятието. А заедно с това отклонява вниманието от кръстните мъки на Спасителя и поднася реликвата като символ на християнството.

Преданието има свой живот в апокрифната българска книжнина чрез *Слово за намирането на Светия Кръст от св. Константин и св. Елена в Йерусалим*²⁸. Споменатият тук Константин е Константин Багренородни, царувал през X в. В апокрифния летопис той се смесва с Константин Велики. Очевидно, св. царе Константин и Елена и легендата за намирането на Светия Кръст са познати на българския народ, независимо от контаминацията с други исторически личности и събития. Популярността им като образи от апокрифната книжнина е свидетелство, че са били добре приети и в средите на павликяните. Освен това, като родоначалник на павликянството се възприема арменецът Константин²⁹, което също води до преосмисляне на образа на св. Константин чрез познатата фигура от съществуващо предание. Близка териториална асоциация за българите павликяни през XVII в. и смесване на предание, мит и историческа истина се съдържа и в текст, според който единият пирон от Светия Кръст е отнесен в Търново³⁰. Легендата е родена през XIII в. и става основа за месианистичната идея *Търново – трети Рим*.

Молитва за Светата Божия църква, поместена под тази гравюра в *Абагар*, е в пряка връзка с изобразената над нея религиозната сцена. На семантично ниво св. Константин е първият владетел – строител, ктитор (каквото е изобразен на гравюрата) и покровител на християнската църква. Логическият ред, положен вертикално в гравюрата чрез Божието присъствие (знамението), светците, храмът и реликвите, низхожда в текста към земните заместници на Бога в йерархичен ред, оглавен от папата. Единството на текста и изображението представлява хармонична цялост, здраво установена чрез християнската символика и религиозната догматика. Кръстът от гравюрата се превръща в символичен проводник от небесното (божественото) към земното.

²⁸ **Апокрифен сборник** (Аджарски) от XVII–XVIII в. НБКМ 326, л. 107 б – 112 а.

²⁹ **Богомилството в България, Византия и Западна Европа в извори**. София, Наука и изкуство, 1967. с. 44.

³⁰ **Чурешки**, Стефан. *За религиозната и културната приемственост в българската история* [онлайн]. [Прегледан на 16.09.2014]. Достъпно от <http://new.politichesko.info/Za-religioznata-i-kulturnata-priemstvenost-v-bulgarskata-istoria---5351.html>

От направените анализи и наблюдения върху тази безспорно ключова гравюра в *Абагар* на Филип Станиславов³¹ можем да стигнем до извода, че нейната поява с коментирани детайли е свързана с просветителския характер на изданието и предназначението му както на молитвеник, така и на учебно пособие, съдържащо в себе си основите на християнството.

В *Абагар* изображението на *Архангел Михаил* е свързано с текста от *Откровението на Йоан* 12:7–9 за победата на божия войн и неговите ангели над Сатаната. Изображението е с тематична отпратка и към старозаветния апокриф *Слово за лъжливия Антихрист, безбожния Сатанаил, как го плени Архангел Михаил, воевода на всички ангели*, широко разпространяван по българските територии³². Гравюрата е свързана с молитвен текст в смъртния час. Паралел с балканския фолклор е ролята на архангела като „вадидушник“ в този преходен момент от човешкото съществуване. Михаил е най-справедливият от архангелите, защото не прави разлика между хората в часа на смъртта. В апокрифните списъци с информация за това на кои светци за какви болести да се молим е указано, че към Архангела с молитва трябва да се обръщаме когато: се събуждаме; отиваме на съд; тръгваме на път; а в запрещателните молитви – срещу лични врагове. Популярността на двойката св. Богородица – Архангел Михаил в народните среди на Балканите е свързана и с разпространението на новозаветния апокриф *Ходене на Богородица по мъките*³³.

Ликът на св. *Николай* оглавява молитвен текст за спасение на душата в смъртния час. Светителят е представен в немалко балкански поверия като чудотворец, който лекува хората от различни заболявания. Името му се споменава често в народните баяния на българите. Алегоричното възприемане на смъртта като път на душата към отвъдното в българския фолклор, осъществява пряка връзка между изображението и поместената под него молитва. В *Абагар* светецът е представен в обкръжението на омофора и евангелието (придържани от ръцете на Бог и св. Богородица в горните ъгли на гравюрата, при спазването на универсалната символичност: лява ръка – женско начало; дясна ръка – мъжко начало), които, според житието, той сънува преди приемането на сана архиепископ

³¹ Предната страна на декоративния футляр в юбилейното фототипно издание: **Станиславов, Филип.** *Абагар на Филип Станиславов*. Рим 1651 / Представен от Божидар Райков. София. Нар. просвета, 1979, представя точно тази гравюра. Още едно доказателство за интереса, който тя предизвиква и до днес.

³² **Стара българска литература. Т. 1. Апокрифи.** София, Български писател, 1981, с. 41–48, 349–350.

³³ **Стара българска литература. Т. 1. Апокрифи.** София, Български писател, 1981, с. 239–247, 392–394. Същият и на адрес: http://macedonia.kroraina.com/bg_ap/dp_36.html [прегледан 11.02.2014 г.].

Мирликийски. Посочен като духовен водач от Бог и св. Богородица, архипастирът получава неоспорими гаранции за святост.

В народното съзнание на българите св. *Атанасий* участва в разделянето на природния кръговрат на зима и лято и има биполярна стойност на светец и злодей³⁴. В календарно-празничната фолклорна система св. Атанасий най-често се свързва със св. Антоний и образува с него близаначна двойка³⁵. Чрез налагането на църковната двойка (св. Кирил и св. Атанасий) върху възприетия вече близначен модел на „народната“ двойка (св. Антоний и св. Атанасий), Станиславов деликатно подменя фолклорния модел с църковния канон.

Свети Атанасий участва заедно с 318-те отци на Първия Никеийски събор. Изображеният с него св. Кирил Александрийски е от Третия Вселенски събор в Ефес през 431 г., където застава твърдо против арианската ерес и несторианството. Паметта на двамата се отбелязва от православната църква на 18 януари, а на св. Кирил Александрийски и на 9 юни. На 2 май е запазен паметният ден на св. Атанасий, отбелязван и от католическата църква. Общият култ към двамата светци е широко разпространен сред православните християни³⁶. Контаминацията между двойката св. Кирил Философ и св. Методий от една страна и св. Кирил Александрийски и св. Атанасий Александрийски от друга³⁷, приближава светите отци на църквата към балканската книжовна история. Приложеният към изображението молитвен текст (*Молитва на всяка потреба*), който е семантично обвързан едновременно с живота и смъртта, максимално се доближава до народните представи за универсалност на светителите и празника им като момент на преход и важна за жизнения цикъл граница. Той представлява алтернатива на паганистичните ритуали, свързани с тази дата (18 януари) от календара. Текстът на Станиславов изразява и издържана в християнската догматика канонична формулировка – молитва, алтернатива на запрещенията, публикувани в частта *молитви на всяка потреба* в ранния печатен славянски требник³⁸.

³⁴ **Попов**, Рачко. Светци близнаци в българския народен календар. София, Изд. на БАН, 1991. с. 60–61.

³⁵ Пак там, с. 64–65.

³⁶ Общо изображение на двамата светители от IX–X в. е открито в Преслав. Ръкописи от XV–XVI в. свидетелстват за отбелязване на общата им памет. По-подробно вж **Чешмеджиев**, Димо, **Кръпова**, Илияна. Бандуриевата легенда и нейната историческа стойност. В: *Старобългаристика*, XV, 1991, № 1, с. 90–91.

³⁷ Въпросът е коментиран от Димо Чешмеджиев. Вж **Чешмеджиев**, Димо, **Кръпова**, Илияна. Бандуриевата легенда и нейната историческа стойност. В: *Старобългаристика*, XV, 1991, № 1, с. 86–95.

³⁸ Църковна книга, която съдържа правилата за извършване на обредите на църковните тайнства и други свещенодействия, извършвани от църквата в особени случаи, които не са включени в храмовото (обществено) богослужение.

Изображенията на отците на църквата в *Абагар* (св. Кирил, св. Атанасий, св. Василий Велики и св. Николай) са свързани и с идеята за майския розарий, и с народния календар. Освен това, дуалистичната космогония на павликяните не приема друга авторитетна книга освен четирите евангелия, псалтира и посланията на апостолите. Всички останали догматически четива и свещени книги, особено съчиненията на светите отци на църквата, са отхвърляни от тях като недостовърни. При такава първооснова, възприемането им е възможно само чрез посредничеството на техните образи в народната традиция, а на вторичното им сакрализиране се разчита след добрия прием на католическия молитвеник – *Абагар*. Византийската хронистка от XI в. Ана Комнина свидетелства, че Евтимий Зигавин оборва дуалистите „с твърдения на светите отци“³⁹. Следвайки този пример в целия молитвеник и чрез послеслова, поместен в неговия край, Станиславов още веднъж затвърждава авторитета на отците на църквата, като обявява техните творби за основен източник при създаването на книгата си в средата на XVII в.

Значимостта и популярността на св. *Георги* в народната традиция и обредно-ритуални практики е добре известна и става обект на различни изследвания в средите на хуманитаристиката. В молитвеника на Станиславов светецът предстои в началото на молитвен цикъл от четири текста, ориентирани изцяло към успешния брак и зачатие, които са заимствани от римския мисал (т.нар. *Ordo Matrimonij*⁴⁰). Връзката между изображението и текстовете, разположени под него, се осъществява от припознаването на св. Георги като закрилник на плодородните сили, възраждащата се природа и създанието. В жизнения цикъл светецът оглавява празничната обредност на изцяло паганистичния балкански Гергьовден, отбелязван на 6 май⁴¹. Може би това обяснява и поместената в послеслова на *Абагар* дата на отпечатване на молитвеника – също 6 май.

Народният календар в *Абагар* изразява годишната цикличност с начало и край – месец май. Светците са подредени в календарен ред, според най-популярните сред южните славяни техни празници. „Годината или онова, което се схваща под този термин, е равнозначна на сътворението, на времетраенето и на погибелта на един свят, на един Космос“⁴². Към общоприетата галерия от образи и асоциативно свързаните с тях

³⁹ **Богомилството в България, Византия и Западна Европа в извори.** София, Наука и изкуство, 1967, с. 94.

⁴⁰ **Иеркова, Яна.** Латински извори на Станиславовия „Абагар“. В: *Литературна история*, 2, 1978, с. 62.

⁴¹ **Милетич, Любомир.** Нашите павликяни. В: *Сборник за народни умотворения, наука и книжнина*, XIX (1903), с. 109.

⁴² **Елиаде, Мирча.** *Образи и символи. Размисли върху магическо-религиозната символика.* София, Прозорец, 1998, с. 68.

обредно-ритуални действия, българският католически епископ прикачва текстовете на новата професионална догматика и предлага встъпителни, опростени форми на новата религиозна обредност – католическата.

Споделената среда, бит и годишен цикъл на житейската ритмичност развиват различията и обединяват общността с единна образно-митологична и обредна система. Фолклоризацията на образите на големите християнски светци е процес, който съпътства тяхното въвеждане в мирогледния обхват на обикновения човек. Вписването им в традицията изтрива границата между сакралното и профанното, което е необходимо условие за живота им в общността.

Чрез триадата светци – св. Василий, св. Димитър и св. Стефан, Филип Станиславов изгражда още един годишен кръг в *Абагар*, този път – според официалния Григориански календар⁴³. Необходимостта е породена от факта, че новата календарна система не среща безрезервен прием сред християнското население в европейския свят. Според историческите извори, павликяните също следвали стария календар⁴⁴. Православното население на Балканите, което е доминиращата християнска професионална общност, приема за начало на годишния цикъл 1 септември. Чак до края на XVII век предпочитанията на западните християни за начални дати в календарната година са 25 март (Благовещение) и 25 декември (Рождество Христово). Позицията на римските понтифици също не е последователна и категорична при прилагането на календара на папа Григорий XIII. Един от ревностните поддръжници на Григорианския календар е папа Урбан VIII, а българският епископ следва линията на своя духовен наставник.

Свети Василий, св. Димитър и св. Стефан в светогледа на балканските народи отговарят за равновесието в „зимната“ половина на природния цикъл, която балансира предходната част на *Абагар* – плодородния майски („летен“) цикъл. Дните на отбелязването на техните празници също са съпроводени от множество ритуали, свързани със съответните уязвими етапи на прехода. Станиславов избира популярна сакрална триада, за да наложи култа върху утвърдената ритуална практика, а от друга страна и да очертае новите граници на календарната година.

⁴³ Въведеният през 1582 г. от папа Григорий XIII нов календар установява 1 януари за начало на новата година. Промяната не е усвоена и приета добре от повечето римски папи чак до 1691 г., когато папа Инокентий XII окончателно утвърждава Григорианския календар. По-подробно вж при **Добрянский-Сачуров**, Адолф. *Календарный вопрос в России и на Западе*. Санкт Петербург, тип. П. П. Сойкина, 1894. с. 85.

⁴⁴ **Милев**, Никола. *Католишката пропаганда в България през XVII век. Историческо изследване*. София, Царска придворна печ., 1914. с. 47.

Изображението на св. Василий оглавява литургичните текстове в *Абагар*. Един от тримата литургисти на християнската църква, с лика си на това място в молитвеника, осигурява външната смислова връзка, необходима за официалните представители на църковната цензура. В ранните печатни славянски богослужбни книги на св. Василий Велики са атрибуирани множество евхемни цикли с различна насоченост. Името му като псевдоавтор на заклинателни текстове се среща още в най-ранния славянски молитвеник – *Синайският евхологий* от XI век. Народната традиция пренася вярата в чудотворните Василиеви молитви през вековете и макар да ги видоизменя и адаптира към каноничната молитвена формула, очакваното от тях чудодейно въздействие остава на границата между религия и разпространени извън църквата вярвания в чудеса. Православната църква отбелязва деня на св. Василий на 1 януари още от Средновековието и той фигурира в първите славянски (старо-български) календари⁴⁵. Като при всички големи християнски светци, образът му е фолклоризиран и възприет в народните обредни практики, свързани с началото на годишния цикъл.

Култът към св. *Димитър* е характерен за източното православие. Пряко свързан с победната история на българския народ⁴⁶, Солунският чудотворец е почитан на Балканите (и често изобразяван заедно) наравно със св. Георги. Изображението на светеца в *Абагар* е поставено преди *Молитва за непрестанна възхвала на Бога в зло и в добро*⁴⁷ (популярният християнски химн *Тебе Бога хвалим (Te Deum)*) и *Молитва когато тъгува душата*⁴⁸ (*Песента на св. Богородица* (т. нар. *Magnificat*)⁴⁹). И двете молитви са свързани с литургичната практика. Евангелският текст на *Песента на св. Богородица* съдържа вестта за непорочното зачатие. Точно тук Филип Станиславов вмъква текста, с който определя Божията майка като *царица*⁵⁰. Идеята на католическия епископ е да направи връзка с *Лоретанската литания*, в която Богородица е наречена тринадесет пъти *царица*.

Това е последният текст в *Абагар* от литургичния цикъл, който по този начин може да бъде прикрепен към предходния *майски цикъл*. Във

⁴⁵ Христова-Шомова, Искра и др. Денят на св. Василий Велики. В: *Библиотека*, XIX, 2012, № 1, с. 19.

⁴⁶ Успехът на въстанието на царете Асен и Петър и обявяването на Второто българско царство са заложени в началото на съпротивата – денят на св. Димитър – и протичат под неговата закрила.

⁴⁷ *Абагар*, 1651. л. 4, кол. 4.

⁴⁸ *Абагар*, 1651. л. 4, кол. 4.

⁴⁹ *Лука* 1:46-55.

⁵⁰ В евангелския текст (Лк 1:49) вариантът е: *задето Силният ми стори велико нещо, и свето е името Му*;

втория календарен смислов ред от изображения в молитвеника на Станиславов св. Димитър намира място поради трайните връзки с българската народна традиция. Българският фолклор го разпознава като покровител на „зимния“ цикъл от календарната година. С него се свързват поредица от празници и ритуални практики, ориентирани към умилистяване на стихии и бедствия.

Свети Стефан е почитан от всички християни като архидякон и първомъченик в християнската вяра. Във всички славянски палеотипи св. Стефан е призван на помощ и оглавява общата поредица от светци-мъченици, на чието застъпничество се разчита в молитвените текстове при маслосвет над тежко болен и при други критични ситуации от човешкия живот. В *Абагар* сцената *Убийството с камъни на св. Стефан* оглавява цикъла от четири молитви против всякакви недъзи и болести. В най-дългата лечебна молитва от паметника светецът е наречен „застъпник и бранител на българската земя”. Можем да допуснем, че иносказателно чрез сцената и номинацията на светителя Филип Станиславов дава на своя народ закрилник в борбата срещу иноверците. Но не бива да се изключва и агиографска отправка с нравоучителен нюанс – Савел (бъдещият апостол Павел, приетан и за кръстник на павликяните) е един от тези, които нареждат смъртта на св. Стефан, а после след духовно прозрение и разкаяние приема християнството⁵¹. Припомнянето на този житиен епизод, за св. Стефан чрез сцената с мъченическата смърт на светеца проповедникът, Станиславов използва като духовен пример за подражание, предложен на последователите на апостол Павел – павликяните. За деня на св. Стефан фолклорът казва, че той „затваря кръга“. Стефановден е последният празник в годишния народен календар.

Изображенията в *Абагар* започват и завършват със Св. Троица⁵². Тя коронясва св. Богородица в началото на паметника, а също така и присъства на мъченичеството в Христа на св. Стефан (в горния десен ъгъл на гравюрата). Според житието, свидетели на изпитанията на първомъченика са св. Богородица и св. Йоан Богослов. В молитвеника на Станиславов художественото решение (подмяна) вероятно е свързано с невъзприемането на образа на Божията майка от павликянската общност. А и с отредената ѝ вече роля на *Царица на розария*. И ако св. Стефан затваря кръга на народния календар, то чрез повтореното изображение

⁵¹ **Житие на св. първомъченик и архидякон Стефан** [онлайн]. [Прегледан на 13. 05. 2015]. Достъпно от http://www.pravoslaviето.com/life/12.27_sv_arhidjакон_Stefan.htm

⁵² Изображението на Св. Троица в сцената с *Убийството на св. Стефан с камъни* е твърде неясно и присъствието на св. Дух вероятно не е отбелязано поради липсата на място.

на Св. Троица се „затваря“ кръгът от свети образи, включени в състава на амулетния свитък. Тринитарната формула: *В името на Отца, и Сина, и Светия Дух* се произнася задължително по време на кръщение, както и при полагане на кръстния знак. Тя е в началото и в края на всяка молитва, а с нея започва и всеки църковен ритуал. Света Троица е на особена почит сред приелите католицизма павликянски общности, а култът намира израз и в монументалното изкуство⁵³. В *Абагар* изображението на Св. Троица е и визуална отпратка към Тринитарната формула, и се явява образно указание за нейното произнасяне в началото и в края на молитвения цикъл. Чрез Троицата се обединяват всички коментирани до момента цикли от молитвеника.

Чудотворните икони (или изображения, а също и малки статуи на светци) са познато и признато чудодейно средство за защита и проводник на божествена намеса не само за православно, но и за католическото население. От доклад, свързан с релациите на българския католически епископ Петър Богдан по нашите земи през 1640 г. получаваме информация за случай на чудесно изцеление на духовника от тежка болест, посредством контактното въздействие на графично изображение (щампа) на св. Богородица⁵⁴. Документалните свидетелства на българските епископи от техните обиколки из България през XVII в. регистрират пълната липса на мощи на светци в разграбените и полуразрушени католически църкви в посетените градове и селища. Затова указанията на автора в послеслова за употребата на *Абагар* „наместо силни мощи“ са не само уместни, но и предизвикани от историческите обстоятелства. Филип Станиславов укрепва устоите на католицизма сред българското павликянско население като дава модели за святост и преклонение – основите на християнската догматика (изразена чрез адаптиран текст) и набора от популярни християнски светци (чрез техните изображения). Светите образи са вписани в сюжетни схеми и религиозни сцени, които разказват на достъпен език важни житийни епизоди. Допълнителното им включване в народния (земяделски) календар обезпечава тяхната функция на закрилници и чудотворци чрез приближаване към фолклорния архетип.

⁵³ **Телбизов**, Карол. **Векова–Телбизова**, Мария. Традиционен бит и култура на банатските българи. В: *Сборник за народни умотворения*, 51 (1963). На с. 248: Св. Троица също е на особена почит. Във Винга дори има висока статуя на Нововетната Троица, пред която се служи месата на празника.“

⁵⁴ **Документи за католическата дейност в България през XVII век. [Сборник]**. Състав. Борислав Примов и др. София, Унив. изд. „Св. Климент Охридски“, 1993. с. 83–84.

